

*О.В. Кацьора*  
*Аспірант УжНУ*

### **СОЦІОЛОГІЧНІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ**

Загострення соціально-економічної кризи, зниження макроекономічних показників, поляризація доходів, соціальна диференціація неминуче спричинюють поглиблення наявних в Україні соціальних проблем та появу нових. В українській практиці соціальні проблеми традиційно набирають управлінського характеру. Тому чиновники-управлінці розглядають себе суб'єктами вирішення тієї чи іншої ситуації, а інших, втягнутих у неї людей (зокрема і в неприбутковому секторі), – як об'єктів управління. Звичайно, соціальна проблема завжди пов'язана з управлінням. Але, як показують недоліки соціальної політики, вирішувати її тільки адміністративними методами неможливо. Соціальна проблема є складним і багатомірним поняттям, яке має багато складових. Тож вирішення її неодмінно потребує докладного розгляду.

Питаннями подолання соціальних проблем, або мінімізування їх наслідків, займалися видатні зарубіжні вчені, зокрема А. Турен [1], Дж. Коулман [2], Т. Сімонова [3], Д. Бест [5], П. Ібарра та Дж. Кітсьюз [6] та ін., серед українських учених – Л. Климанська [7], О. Іванов [8], І. Парфанович [9] та ін.

Метою цієї статті є дослідження основних шляхів подолання соціальних проблем, порушених соціологічною наукою. Найпростішим прийомом такого подолання можна вважати замовчування тієї чи іншої складної ситуації, або ж табування теми. Цей підхід вирішення соціальних проблем застосовується, як правило, у закритих суспільствах з авторитарною чи тоталітарною владою. Проте, як показує досвід радянського суспільства, він є малоефективним і тимчасовим.

У сучасній соціології вважається загальноприйнятим, що вирішення соціальних проблем пов'язано з втручанням, або інтєрвенцією, в соціальне життя, результатом якої є зникнення проблеми з контексту соціального життя. В основі здійснення втручання ле-

жить докладно розроблений французьким соціологом А. Туреном метод соціологічної інтервенції, який, на відміну від традиційної для соціології позиції «спостерігача», переводить дослідника в позицію «діяча». Тобто цей метод полягає в концентрації уваги на суб'єктах дії, причому не в звичайному спостереженні, а в активному втручанні в досліджувану групу суб'єктів та аналіз глибинних смислів їхньої дії.

По суті, дослідник вивчає не саму поведінку групи, а скоріше її самоаналіз. Це можливо завдяки розвитку свідомості діючих суб'єктів, який теж відбувається завдяки соціологу. Основне завдання, яке стоїть перед ним, є ідентифікувати чи спростувати наявність у діях досліджуваної ним групи соціального руху. Метод соціологічної інтервенції передбачає активне втручання дослідника у дії об'єкта, соціолог певним чином спрямовує дії суб'єктів, причому об'єктом дослідження соціолога є не окремі індивіди, а група суб'єктів, яка потенційно може бути представлена як соціальний рух. Мета соціологічної інтервенції полягає в аналізі механізмів, завдяки яким формуються колективні дії, а на найвищому рівні – соціальні рухи. Основною проблемою цього методу, на яку звертає увагу і А. Турен, є роль, яку виконує дослідник. З одного боку, він має спонукати досліджувану групу до самоаналізу своїх дій, брати на себе ініціативу представити цій групі образ самої себе. З іншого – повинен дотримуватися щодо свого об'єкта певної дистанції, водночас лишаючись близьким до діючих осіб, їхньої ідеології та їхніх цілей [1, 115–127].

А. Турен розробив докладні процедури втручання в соціальну практику, які дали змогу надалі широко застосовувати метод інтервенції не так у соціології, як у прикладних соціальних науках. Його ідеї виявилися затребуваними соціологами і заклали основи підходу, який було названо підходом «соціального розвитку»; до цього вдавалися у роботі з міськими громадами. Місце соціолога в цьому методі зайняв соціальний працівник, який, спираючись на свою професійну підготовку і технологію інтервенції, допомагав міським громадам у їх самоорганізації та вирішенні соціальних проблем.

Значимо, що підхід А. Турена не є єдиним методом втручання в соціальне життя з метою вирішення соціальних проблем. Так, у соціологічній науці відомий підхід раціонального вибору Дж. Коулмана, який вважав, що критерієм оцінювання робіт у галузі соціальної теорії має бути їх потенційна користь для соціальної політики.

Згідно з його концепцією, структурно зумовлені соціальні проблеми потрібно ідентифікувати на індивідуальному рівні, на цьому ж рівні розв'язувати їх і чекати, що «комбінації мікродій» викличуть зміну макросистеми і, відповідно, вирішення соціальної проблеми, яка фіксується на макрорівні [2]. За цим підходом, технологія втручання базується на основних ідеях британсько-австрійського соціолога К. Поппера про допустимість у соціальній практиці тільки часткових, або поетапних, технологій втручання. Вона являє собою процес, що має початок і кінець, потребує вирізнення послідовних етапів і обов'язкового досягнення поставленої мети, з якою співвідноситься досягнутий результат. Отже, критерій вирішення соціальної проблеми міститься поза цим процесом і співвідношення результату з заданим еталоном визначає ступінь вирішення соціальної проблеми. Суб'єктом втручання є держава в особі таких соціальних інститутів, як соціальна політика і соціальна робота. Відповідно, вирішення соціальних проблем відбувається в ході легітимної державної діяльності. На макрорівні соціального життя над соціальними проблемами працює соціальна політика, яка забезпечує загальний рівень соціального захисту і підтримки всіх громадян держави. Цьому присвячується також структурна соціальна робота, здійснювана серед окремих і досить великих груп населення. Соціальна політика – це суспільний феномен, що поєднує різноманітні багатофакторні складові: конституційно-правові, інституціональні, управлінські регулятивні та саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні (ціннісні), комунікативні та інші, які покликані забезпечити громадян від соціальних проблем, а відтак – забезпечити їх максимальний соціальний захист. Зазначене зумовлює багатоаспектність засад соціальної політики як суспільного явища. На мікрорівні соціального життя на вирішення соціально зумовлених проблем окремих індивідів або невеликих груп спрямована соціальна робота як унікальний вид професійної діяльності, наслідком якої має бути поліпшення умов життя окремої особистості, підвищення добробуту народу. Отже, над вирішенням соціальних проблем працюють спеціально підготовлені професіонали – соціальні політики та соціальні працівники [3].

З огляду на те, що соціальна політика є основним інструментом вирішення соціальних проблем, особливо в українській практиці, спинимося на цьому питанні докладніше. Зазначимо, що авторами

більшості праць з соціальної політики є представники політичної науки, які концентрують свою увагу на діяльності законодавчих установ, урядових органів, на бюрократичних аспектах вирішення соціальних проблем тощо. Щоб надати соціологічного навантаження формуванню соціальної політики, звернемося до конструкціоністського аналізу даної проблематики. Нагадаємо, що конструкціонізм розглядає соціальні проблеми як конструкції, створювані індивідами або групами за допомогою висунення тверджень-вимог, тобто, формулюючи соціальні проблеми, члени певної соціальної групи звертають увагу на існування шкідливої соціальної умови та вимагають її скасування або змінювання.

У межах конструкціонізму над проблематикою вирішення соціальних проблем найбільш плідно працюють американські соціологи П. Ібарра та Дж. Кітсьюз. Зокрема, вони розробили так звані контрриторичні стратегії як дискурсивні стратегії протидії характеристикам тієї чи іншої ситуації, запропонованим тими, хто конструює соціальну проблему. Ці вчені вирізняють два види контрриторичних стратегій [6, 34]:

1) «співчуваюча» контрриторика, що визнає повністю або частково проблемний статус ситуації, але, по суті, блокує вимогу її виправити;

2) «неспівчуваюча» контрриторика, що не визнає ані характеристик та оцінювання ситуації, ані засобів, запропонованих для її вирішення.

У межах «співчуваючої» контрриторики діє п'ять стратегій. Першою є стратегія натуралізації, згідно з якою приймається оцінка ситуації, пропонується тим, хто конструює проблему, але водночас заперечується заклик до дії через представлення самої ситуації як неминучої. П. Ібарра та Дж. Кітсьюз зазначають, що якщо умова може бути «природною», то заклики до виправлення ситуації в кінцевому підсумку є наївними [6, 34]. Друга стратегія – контрриторика витрат, пов'язаних із виправленням ситуації, – полягає в тому, що слід примиритися з проблематичними умовами, не виправляючи їх за допомогою запропонованих заходів, оскільки є «й те, і інше зло», або тому, що проголошені вигоди не компенсують витрат. Третя стратегія «співчуваючої» контрриторики – декларація безсилля, яка припускає можливість прояву морального співчуття і, водночас, визнання вичерпаності наявних ресурсів, що не дає змоги впоратися з тією чи іншою ситуацією. На рівні індивідів це може бути по-

силанням на брак часу, енергії або влади для того, щоб вирішити проблему. На інституційному рівні надходять заяви, що бюджет занадто обмежений для того, щоб спробувати щось змінити. Однак ті, хто заявляє про свою безсилість щось зробити як на рівні особистих, так і на рівні інституційних можливостей, можуть бути звинувачені в лицемірстві та викликати недовіру. Чиновники, своєю чергою, можуть стати об'єктом тверджень-вимог, тобто конструюватися як такі, що спричиняють проблеми у зв'язку з декларованим безсиллям. Ця стратегія може містити також конструювання шкали пріоритетів: «так, расизм – це проблема, але всі спроби покінчити з ним, поки існує класовий гніт, марні» [6, 35]. Четверта стратегія (має назву «перспективізація») ґрунтується на твердженні, що пояснення, пропоноване людьми, що конструюють проблему, – всього-навсього їхній погляд на стан справ, відмінний від самого стану справ. Інакше кажучи, твердження-вимога презентується не більше, як думка. Перспективізація, як вважають П. Ібарра та Дж. Кітсьюз, це, по суті, звичаєва форма релятивізму. Якщо люди, котрі висувають твердження-вимоги, наполягають на тому, що подібна релятивізація аморальна, вони ризикують бути звинувачуваними в нетерпимості щодо чужих думок [6, 35–36]. Нарешті, п'ята контрриторична стратегія – критика тактики. В даному випадку критик погоджується з пропонованими характеристиками умов, але заперечує засоби, застосовувані людьми, які висувають твердження-вимоги. П. Ібарра та Дж. Кітсьюз зауважують, що з усіх «співчуваючих» контрриторичних стратегій ця стратегія може викликати найменшу ворожість з боку людей, які конструюють соціальну проблему, оскільки «супротивник» висловлює як симпатію щодо спроб проблематизації, так і готовність обговорювати тактику [6, 36].

«Неспівчуваюча» контрриторика також має свої стратегії. Першу стратегію такого роду П. Ібарра та Дж. Кітсьюз називають антитипізацією. В даному випадку проголошується, що твердження-вимога насправді не є описом повномасштабної соціальної проблеми, а стосується того, що можна назвати «окремим інцидентом». Друга стратегія – антиісторії, яка передбачає дискредитацію тверджень-вимог через наведення прикладів, котрі демонструють, що узагальнення, здійснені тими, хто конструює проблему, викликають підозру. На думку П. Ібарри та Дж. Кітсьюза, під приціл нападок з використанням цієї стратегії особливо підпадають твердження-вимоги, сформульовані мовою наукових узагальнень [6,

37]. Третя стратегія – контрриторики нещирості – полягає в тому, що особа, яка протидіє конструюванню соціальної проблеми, заявляє, ніби запропонована характеристика умови викликає підозру, оскільки в того, хто висуває твердження-вимоги, є свій прихований порядок денний, а конструювання соціальних проблем є всього лише засобом просування по кар'єрній драбині, здобуття влади, статусу чи грошей. Четверта «неспівчуваюча» стратегія – контрриторика істерії – має своєю передумовою визнання того, що моральні судження людей, які конструюють проблему, не базуються на оцінюваннях ситуації з точки зору здорового глузду, а зумовлені впливом ірраціональних або емоційних чинників.

П. Ібарра та Дж. Кітсьюз зауважують: «Незалежно від того, яка це контрриторика – співчуваюча чи не співчуваюча, всі ці стратегії являють собою способи формулювання відповіді на твердження-вимоги, і спільним для всіх є формат «так, але...». Проте кожна контрриторична стратегія володіє своїми власними смисловими відтінками і внаслідок цього, імовірно, має різне, більш або менш бажане в тому чи іншому разі застосування» [6, 38].

Проте, якщо дослідження конструювання соціальних проблем зазвичай концентруються на ролі активістів і соціальних рухів у залученні суспільної уваги до деяких питань, то дослідження конструювання соціальної політики – на висвітленні значення тверджень-вимог, висуваних інсайдерами – чиновниками і зацікавленими групами, складовими державного устрою, тобто тими, хто, як правило, має можливості впливати на формування соціальної політики [4]. Відтак, на думку американського соціолога Дж. Беста, законодавчі установи та інші органи формування політики є привабливим місцем для людей, які висувають твердження-вимоги, просувають свої визначення проблем і пропонують свої рішення. Ключовими в даному випадку є такі питання: які твердження-вимоги вплинуть на хід формування політики; який варіант дій щодо проблеми буде обрано з існуючих альтернатив; які питання займуть пріоритетні позиції у «порядку денному» людей, котрі формують політику [5]. В даному контексті зазначимо, що дуже важливим з точки зору вирішення соціальних проблем є формування «порядку денного». Так, на думку російського соціолога І. Ясавєєва, у сучасних суспільствах процеси формування «порядку денного», тобто визначення пріоритетних питань внутрішньої і зовнішньої політики, мають, як правило, складний, багатофакторний характер. Якщо

інституції громадянського суспільства сильні, то ці процеси більшою або меншою мірою демонополізовані: у них, поряд з виконавчою та законодавчою гілками влади, беруть участь громадські організації, засоби масової комунікації, наукові співтовариства і т.д. Якщо ж громадянське суспільство розвинене слабо, то «порядок денний» встановлюється головним чином владними елітами, які фактично нав'язують свою проблематику іншій частині суспільства. Наслідком стає витрачання ресурсів суспільства на вирішення одних проблем і фактичне ігнорування інших, які можуть бути не менш небезпечними.

Таким чином, відповідь на поставлені запитання формують саму соціальну політику, яка після цього переходить у фазу реалізації. Остання – це вже робота спеціалістів місцевого рівня: соціальних працівників, офіцерів поліції та інших осіб, які стикаються з реальними ситуаціями і повинні приймати рішення про те, чи є та чи інша ситуація прикладом певної соціальної проблеми, на яку має бути належна реакція.

Як бачимо, на даному етапі розвитку суспільства соціологічна наука пропонує низку методів вирішення соціальних проблем. Розроблені теорії є адаптованими та ефективно працюють у повсякденному житті, зокрема, будучи застосовуваними як для загальної стратегії подолання соціальних проблем в рамках соціальної політики держави, так і для подолання складних життєвих обставин клієнтів соціальної роботи як прикладної діяльності, метою якої є вирішення соціальної проблеми або мінімізація її наслідків. Тож подальші дослідження слід присвятити конкретним методам подолання соціальних проблем на рівні соціальної роботи.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Турен А.* Возвращение человека действующего. Очерк социологии. – М., 1998. – 204 с.
2. *Коулман Дж.* Капитал социальный и человеческий // ОНС «Общественные науки и современность». – Вып. №3. – 2001. – С.121–139.
3. *Симонова Т.М.* Социологическая модель анализа и решения социальных проблем. – СПб., 2007. – С.108–117.
4. *Kingdon J.W.* Agendas, alternatives, and public policies // HarperCollis. – New York, 1984. – 253 p.
5. *Best J.* Social problems. – Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2003. – P.981–996.

6. *Ibarra P.R., Kitsuse J.I.* Claims-making discourse and vernacular resources // Challenges and choices: constructionist perspectives on social problems. – N.Y.: Aldine de Gruyter, 2003. – P. 17–50.
7. *Климанська Л.Д.* Форматування іміджу соціальної проблеми у масовій політиці // Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь, 2009. – С. 126–130.
8. *Иванов О.И.* Введение в социологию социальных проблем. – СПб., 2003. – 80 с.
9. *Парфанович І.І.* Соціальна діагностика. – Тернопіль, 2009. – 182 с.

*Кацьора О.В.* Соціологічні шляхи подолання соціальних проблем.

У статті окреслено основні шляхи подолання соціальних проблем та їх відображення в соціальній політиці держави. Зосереджено увагу на методи соціологічної інтервенції та процедурі втручання в соціальну практику, зокрема в прикладних науках. Показано підхід раціонального вибору як методу ідентифікації соціальних проблем на індивідуальному рівні. Розглянуто особливості подолання соціальних проблем у межах конструкціонізму, зокрема охарактеризовано стратегії конструювання соціальних проблем. Важливе значення автор надає вирішенню соціальних проблем за допомогою соціальної роботи, присвяченої соціально зумовленим проблемам на мікрорівні.

*Ключові слова:* соціальна проблема, інтервенція, соціальна політика, конструкціонізм.

*Кацьора А.В.* Социологические пути преодоления социальных проблем.

В статье очерчены основные пути преодоления социальных проблем и их отражение в социальной политике государства. Внимание сосредоточено на методе социологической интервенции и процедуре вмешательства в социальную практику, в частности в прикладных науках. Показан подход рационального выбора как метода идентификации социальных проблем на индивидуальном уровне. Рассмотрены особенности преодоления социальных проблем в пределах конструкционизма, в частности охарактеризованы стратегии конструирования социальных проблем. Важное значение автор придает решению социальных проблем при помощи социальной работы, посвященной социально обусловленным проблемам на микроуровне.

*Ключевые слова:* социальная проблема, интервенция, социальная политика, конструкционизм.



*Katsora O.V. Sociological ways to overcome social problems.*

In the article outlines the the main ways to overcome social problems and their reflection in the social policy of the state. Attention is focused on the method of sociological intervention and the procedure of intervention in social practice, particularly in applied Sciences. The article describes the approach of rational choice as a method of identification of social problems at the individual level. Describes the features of overcoming social problems within constructions, in particular described strategy of constructing social problems. An important aspect of the article reveals the decision of social problems at the level of social work that deals with socially-based problems at the micro level.

*Key words:* social problem, intervention, social policy, constructions.